

lat zajmuje się omawianą problematyką. Wartość opracowania polega na szczegółowym ukazaniu wszelkich – historycznych, socjologicznych, religijnych, kulturowych – aspektów przemian, jakie zachodziły w Cesarstwie Rzymskim w IV i na początku V wieku. Autor stawia słuszne pytania; unika pobieżnych i stronniczych ocen, starając się zachować obiektywizm rzetelnego badacza; uwzględnia w interpretacji źródeł nie tylko szeroki kontekst historyczny, lecz także specyfikę gatunku literackiego przywoływanych tekstów źródłowych; jest świadomy występowania w ówczesnej literaturze wszechobecnych toposów literackich oraz odmiennego patrzenia na te same zjawiska przez autorów reprezentujących różne środowiska religijne, polityczne i społeczne. Szczególnie wysoko należy ocenić bardzo skrupulatną rekonstrukcję złożonych postaw religijnych poszczególnych cesarzy, w której Autor stara się zaproponować swoje stanowisko wobec licznych nie zawsze kompletnych i spójnych danych przekazanych w materiale źródłowym.

ks. Mariusz Szram – Lublin, KUL

Błażej SZEFLIŃSKI, *Trzy oblicza Sawy Nemanjicia. Postać historyczna – autokreacja – postać literacka*, Byzantina Lodziensia 25, Łódź 2016, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, ss. VIII + 342.

Monografia poświęcona św. Sawie Serbskiemu (1171/1172 - 12/13 I 1236), pierwszemu zwierzchnikowi serbskiej cerkwi autokefalicznej, synowi Stefana Nemanji († 13 II 1199), wielkiego żupana Serbii, jest pierwszym polskojęzycznym opracowaniem poświęconym tej postaci. Autor podzielił swą rozprawę na trzy zasadnicze rozdziały: „jeden poświęcony wizerunkowi historycznemu, drugi autokreacji dokonanej przez Sawę w jego dziełach, a trzeci wizerunkowi stworzonemu przez innych twórców literatury epickiej serbskiego średniowiecza” (s. 2). W ten sposób monografia otrzymała klarowną strukturę, bardzo ułatwiającą czytelnikowi jej lekturę.

Recenzowana monografia składa się z trzynastu elementów. Rozpoczyna ją spis treści (s. V-VIII), po którym następuje wstęp (s. 1-5 = 5 stron i 1 przypis = 0,200 przypisu na stronę). Następnym segmentem jest rdzeń pacierzowy rozprawy, składający się z czterech rozdziałów: rozdział I: *Stan badań nad życiem i średniowiecznym wizerunkiem literackim Sawy Nemanjicia* (s. 7-25 = 19 stron i 84 przypisy = 4,421 przypisu na stronę); rozdział II: *Sawa jako postać historyczna* (s. 27-148 = 122 strony i 518 przypisów = 4,245 przypisu na stronę); rozdział III: *Kreacja własnego wizerunku przez Sawę* (s. 149-172 = 24 strony i 62 przypisy = 2,583 przypisu na stronę); rozdział IV: *Sawa jako postać literacka w serbskich utworach epickich epoki średniowiecza* (s. 173-220 = 38 stron i 114 przypisów = 3 przypisy na stronę). Jak widać rozdziały te mają nieproporcjonalną objętość. Najobszerniejszy z nich rozdział II posiada aż 122 strony, czyli znacznie więcej niż trzy inne rozdziały razem wzięte. Należy jednak uznać, że owa dysproporcja

wynika z nagromadzonego przez Autora materiału oraz z jego ambicji, aby „rozdział opisujący Sawę jako postać historyczną [stał się] najobszerniejszą naukową biografią tego świętego, jaka powstała od 1900 r.” (tylna okładka). Tę zasadniczą część pracy domyka zakończenie (s. 221-225). Siódmym, niezwykle cennym elementem monografii jest aneks. Zawiera on autorski przekład obszernego fragmentu *Żywota świętego Sawy* pióra Teodozjusza Chilendarskiego (s. 227-273 = 47 stron i 188 przypisów = 4 przypisy na stronę). Po nim następuje wykaz skrótów (s. 275-278), który składa się z 80 abrewiacji. Poprzedza on obszerną bibliografię (s. 279-313), która została podzielona tradycyjnie na źródła (s. 279-287) i opracowania (s. 288-313). Bibliografia źródeł obejmuje 47 elementów, natomiast na bibliografię opracowań składają się aż 453 publikacje napisane w 9 językach: po serbsku – 370 (81,677%); po polsku – 43 (9,492%); po angielsku – 16 (3,532%); po bułgarsku – 9 (1,986%); po francusku – 7 (1,545%); po niemiecku – 4 (0,883%); po rosyjsku – 2 (0,441%); po węgiersku – 1 (0,220%); po włosku – 1 (0,220%). Autor nie tylko więc napisał pierwszą polską monografię św. Sawy Nemanjicia, lecz również dał polskiemu czytelnikowi reprezentatywny przegląd dokonań badaczy serbskich w tym zakresie. Fakt ten należy bez wątpienia uznać za bardzo dużą wartość dodaną recenzowanej publikacji. Dziesiąty element pracy B. Szeffińskiego stanowi angielskojęzyczne streszczenie: *Three Faces of Sava Nemanjić: historical figure, self-creation and literary character* (s. 315-319). Rozprawę zamyka indeks osób (s. 321-328), indeks nazw administracyjnych, miejscowych i etnicznych (s. 329-333) oraz ilustracje (s. 335-337), czyli cztery fotografie wykonane przez T. Stępnia, które przedstawiają kolejno: cerkiew św. Piotra i Pawła w Rasie; katolikon klasztoru w Studenicy – cerkiew Zaśnięcia Bogurodzicy; cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego w Żicy; oraz cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego w Mileszewie.

Pierwszy rozdział analizuje, jak już wyżej wspomniano, stan badań. Tutaj czytelnik ma możliwość zapoznania się przede wszystkim z osiągnięciami serbskich badaczy literatury średniowiecznej w zakresie wydań tekstów źródłowych, badań nad życiem i działalnością św. Sawy oraz nad jego wizerunkiem literackim. Większą bowiem część stron tego rozdziału wypełniają szczegółowe przypisy bibliograficzne, świadczące o wysokim poziomie kwerendy bibliograficznej Autora oraz o dogłębności jego studium.

Drugi rozdział to pierwsza część tryptyku zapowiedzianego w tytule rozprawy. Ten najdłuższy element pracy, liczący aż 122 strony, to – jak już zaznaczono – „najobszerniejsza naukowa biografia tego świętego, jaka powstała od 1900 r.” Autor obszernie omawia tutaj koleje życia i działalności św. Sawy Serbskiego. Wywody te wsparte są zawsze rozbudowanymi przypisami, ukazującymi hipotezy, opinie i sądy innych znawców przedmiotu, głównie zaś badaczy serbskich. Ten rodzaj uczciwości jest wart podkreślenia. B. Szeffiński daje w ten sposób czytelnikowi poczucie intelektualnej solidności i rzetelności swego warsztatu. Autor nie stroni również od przedstawiania własnych opinii, podawanych zwykle jako swego rodzaju domknięcie wywodów innych badaczy. Owa niezawisłość sądów, głoszonych często wbrew zdaniu znawców przedmiotu, wydaje się dobrze świadczyć o duchu krytycznego

myślenia, który towarzyszy Autorowi w jego analizach. Należy przy tym zaznaczyć, że nie jest to krytykanctwo, czy wręcz przekora „młodego kogucika”, lecz zadziwiająco wyważona dojrzałość i rozważa opinii w danej materii, której podłożem jest szeroka i dogłębna znajomość źródeł i opracowań. Ten rys dociekań B. Szeplińskiego wart jest podkreślenia, ponieważ nie jest to zbyt często spotykana cecha nie tylko u młodych, lecz także i u doświadczonych badaczy. Czasem Autor popada w pewne nieścisłości terminologiczne, używając np. pojęcia sobór w miejsce terminu synod (np. s. 106). Są to jednak nieścisłości nie pomniejszające w niczym wartości merytorycznej przedstawionych przez Autora wywodów.

W rozdziale trzecim czytelnik otrzymuje drugą część tryptyku, a mianowicie rozważania nad autokreacją swego wizerunku przez samego Sawę. Istotnym elementem tej autokreacji jest prolog do *Żywota błogosławionego Symeona* (mnisze imię Stefana Nemanji), pióra Sawy, dający opis wizerunku ojca. „Nemanja opisany jest jako wzorowy władca, posiadający pokorę Dawida i mądrość Salomona. [...] Oprócz tego [...] ukazany został jako mądry nauczyciel, troskliwy pasterz i opiekuńczy ojciec przywodzący na myśl biblijnych patriarchów” (s. 161). Motywy Dawida i Salomona należą do klasycznych elementów biograficznych tego okresu, szkoda zatem, że Autor nie rozbudował tego wątku. Dla równowagi niejako B. Szepliński wyzyskał umiejętnie porównanie przez Sawę siebie samego do syna marnotrawnego – Łk 15, 11-32 (s. 162). Generalnie Autor monografii z dużym wyczuciem interpretuje biblijne motywy w autoportrecie św. Sawy, podkreślając słusznie, że autoportret ten jest oparty o konwencję literacką, której istotą było pisanie o sobie z pokorą. Jednak konwencję od rzeczywistego ducha autoportretu dzieliła *de facto* przepaść, co Autor recenzowanej publikacji dobrze oddał w konkluzji tego rozdziału, pisząc: „Można [...] powiedzieć, że Sawa Nemanjić, formalnie przestrzegając obowiązujących konwencji, faktycznie tworzył swój wizerunek odbiegający od zamierzonego celu tychże konwencji” (s. 172).

Trzecią część tryptyku zawiera rozdział czwarty, ukazujący literacki wizerunek Sawy w serbskiej literaturze średniowiecznej. Autor analizuje tutaj dwa pisma starszego brata Sawy Stefana Nemanjicia (*Chilandarska povelja* i *Żywot świętego Symeona*), *Żywot prologowy Sawy* pióra Arseniusza I, *Żywot prologowy świętego Sawy* (starszy), *Żywot świętego Sawy* Domencjana, *Żywot świętego Sawy* Teodozjusza Chilandarskiego, *Żywot arcybiskupa Arseniusza Daniela II* oraz *Krótki żywot świętego Sawy* (tzw. chilandarski). Najdalej w reinterpretacji biblijnej rodu Nemanjiciów idzie *Żywot świętego Sawy*, który ok. połowy XIII w. wyszedł spod pióra Domencjana. Jego autor bowiem przeprowadza paralele między Nemanjicami a Bogiem, posuniętą niemal do absurdu: „Wysławiani są [...] trzej przedstawiciele dynastii: Symeon [= Stefan Nemanja (ojciec)], Sawa i Stefan [= jego starszy brat]. Ten ostatni stanowi dopełnienie triady, tak jak Duch Święty jest trzecią osobą Trójcy Świętej. Bardziej jednoznacznej sakralizacji rodu panującego wyobrazić sobie chyba nie można” (s. 195). I tutaj, podobnie jak w poprzednich rozdziałach, B. Szepliński oddaje do dyspozycji czytelnika bogatą bibliografię opracowań oraz rozbudowane często przypisy komentujące

i wyjaśniające, które pozwalają lepiej uchwycić istotę głównego toku wywodów. Jednocześnie przypisy te odciążają właściwy tekst rozdziału od potencjalnych nurzących dygresji marginalnych. W ten sposób Autor pozostaje do końca wierny idei jasności prowadzonych przez siebie rozważań.

Należy podkreślić, że recenzowana publikacja zawiera niewielką tylko liczbę uchybień formalnych. Warto jednak zwrócić uwagę na kilka z nich, które mogą niekiedy razić czytelnika: 1. Nowomowa: „za cały projekt odpowiadał Sawa” (s. 65 i 156); 2. Styl: „Jak było już wspomniane” (s. 111, 119 i 212); „Jak było już wyżej napisane” (s. 185); 3. Autor zacytował (s. 164) parafrazę wersu Listu do Filipian, która znajduje się w polskim przekładzie *Żywota św. Symeona* (tłum. A. Naumow), lecz nie podał, że chodzi dokładnie w passus Flp 2, 9-10; 4. W bibliografii opracowań na s. 310 widnieje następujący opis bibliograficzny: *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*, ed. D. Karbić, M. Matijević-Sokol, J. Ross Sweeney, Budapest-New York 2006. Tymczasem źródło to zostało już zacytowane we właściwym miejscu, czyli w bibliografii źródeł na s. 284; 5. Wreszcie krótka errata:

Lokalizacja	Jest	Powinno być
s. 108, lin. 6 od dołu	wzmocnienie	wzmocnieniu
s. 110, przyp. 358, lin. 1 od dołu	możliwości	możliwości
s. 142, przyp. 499, lin. 1 od góry	Przgląd	Przegład
s. 144, przyp. 504, lin. 3 od góry	Domijana	Domencjana
s. 154, lin. 1 od dołu	badania. Wadima	badania Wadima
s. 162, lin. 8 od góry	przestawienia	przedstawienia
s. 235, przyp. 29, lin. 1 od dołu	czytanie	odczytanie/wersję/lekcję
s. 270, lin. 9 od góry	odpoczął.Po	odpoczął. Po
s. 288, lin. 9 od góry	Bog.	Bog
tamże, lin. 16 od góry	Serbischen	serbischen
s. 293, lin. 9 od dołu	ured.	Red.

Generalnie publikację Błażeja Szeplińskiego należy ocenić bardzo wysoko zarówno z merytorycznego, jak i formalnego punktu widzenia. Młody badacz wykazał się ogromną pracowitością, intuicją naukową, krytycyzmem oraz zdolnością do tworzenia instruktywnych, głęboko przemyślanych mikro- i makrosyntez. Podkreślić należy, że jako człowiek urodzony w roku 1990 wykazał się tymi cechami już w wieku 25/26 lat, co powinno być zauważone w łódzkim środowisku naukowym, gdzie rośnie badacz dużego formatu, co nie zdarza się często. Jeśli B. Szepliński będzie dalej rozwijał się w tak imponującym tempie, Uniwersytet Łódzki będzie mógł się w pewnym momencie pochwalić bizantynizującym sławistą europejskiego formatu.

Piotr Kochanek – Lublin, KUL